

SECȚIUNEA 2. CULTURA, ISTORIA ȘI COMUNICAREA MEDIATICĂ ÎN CONTEXTUL PROVOCĂRILOR SOCIALE ACTUALE/

PARADIGMA OMUL – FIINȚĂ SIMBOLICĂ ÎN CONTEXT FILOSOFIC, CULTURAL ȘI SOCIOLINGVISTIC

PARADIGM MAN – SYMBOLIC BEING, IN A PHILOSOPHICAL, CULTURAL AND SOCIO-LINGUISTIC CONTEXT

Valentin Cușcă,

dr. în filosofie, conf. univ.

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID: 000-002-8205-7179

CZU: 1:81'22

Abstract

*The article examines the socio-cultural and scientific factors that led to the change of the "man, rational being" paradigm to the "man, symbolic being" paradigm. The linguistic factor, with its functional compartments – syntax, semantics and pragmatics, is essential in this context. That is why some particularities of semiotics and the philosophy of language are mainly analyzed. Some specific features of the philosophical conceptions of E. Cassirer are evoked, who in the reference works *Philosophy of symbolic forms* (1923 -1929) and *Eseu despre om* (1944), founded and argued conceptually and socio-culturally the new paradigm. These concepts are briefly examined, focused on the study of symbolic forms - language, religion, myth, culture, science, including the contribution in this field, in the contemporary era, of the great semiotician scholar and writer U. Eco. In summary, the particularities of the historical evolution of the new paradigm under the conditions of globalization and digitization, its socio-linguistic consequences are elucidated. The analysis of some logical contradictions of the new paradigm in terms of language and cognition is not avoided.*

Key-words: *Symbolic being, language, sign, semiotics, myth, rational knowledge.*

Paradigma filosofică *omul ființă rațională*, anterioară celei prezente în titlul articolului, este cu conotații lingvistice, antropologice, psihologice și sociale profunde și a dominat istoria civilizației umane timp de mai multe milenii. Este dificil de a indica o etapă sau un autor concret care ar atesta începutul ei, pentru că criteriile definitorii sunt ușor volatile. Astfel, în epoca modernă, prin contribuția multor studii psihologice, sociologice și lingvistice, s-a încetățenit opinia că esența ființei umane este, comportamental, bântuită de iraționalism și misticism, prezente în formele simbolice ale existenței umane – limbaj, cultură/artă, ba chiar și în știință. Deceționat, după cel de-al doilea război mondial, filosoful german Ernst Cassirer afirmă că *statul este un mit*, iar unii psihologi susțin că circa nouăzeci de procente din acțiunile omului sunt iraționale și aceste opinii, probabil, că nu sunt deloc

exagerate, ba chiar își găsesc confirmarea în evenimentele actuale din lume. De aceea noțiunea *raționalitate*, de departe, nu are o semnificație clară și univocă. Astfel, conceptul rațional ar însemna, definitoriu fiind spus, om, persoană care viețuiește rezonabil, în conformitate cu legile naturii și a celor sociale; sau, ființă dotată cu capacitatea gândirii abstracte axată pe o formă simbolică numită limbaj; sau o ființă dotată cu o conștiință morală, creator de valori culturale, religioase și științifice etc. Disjuncția *sau* ușor poate fi înlocuită cu conjuncția *și*, fără ca definiția să fie afectată semantic. Acest fapt demonstrează că și conținutul noțiunii raționalitate nu epuizează esența ființei umane.

Dacă e să ne referim la istoria civilizației europene, un eventual punct/etapă filosofică de apariție a acestui concept, și anume cea de *animal social* dotat cu gândire rațională, aparține lui Aristotel (sec. IV, înainte de Hristos)¹. Au existat și alte sintagme echivalente ca sens în filosofia lui Platon² și a altor gânditori ai epocii eleniste. Mai este utilizată, în acest sens, de același Aristotel, sintagma *animal politic*. Există și o categorie de metafore literare în operele lui Homer, Sofocle și a altor autori, cu semnificație similară – stăpân al universului, cea mai perfectă ființă etc.

În perioada Evului Mediu, semnificația esenței umane se întemeiază prioritar pe așa calități valorice ca *religiozitate, moralitate și sacralitate*, iar rațiunea este subordonată și subminată de autoritatea religioasă. Revenirea la valorile și la modelul uman antic are loc în perioada umanismului *renascentist*, dar mai ales în epoca *Luminilor*. *Puterea rațiunii*, mesajul anticlerical și valoarea libertăților civice, predomină în filosofia acestei perioade prin contribuțiile filosofilor raționaliști – Descartes, Montesquieu, Rousseau, Voltaire, dar și a empiristului Locke, și a altor autori, filosofi și literați de valoare din epocă. Astfel, situat la izvoarele Iluminismului, fiind încă tributار filosofiei deiste, Descartes³ proclamă prioritatea rațiunii în cunoaștere, elaborează principiile logice și metodologice care au revoluționarizat cercetarea științifică a adevărului, valabile, cu anumite precizări, până astăzi. Schimbările de conținut care au intervenit în perioada *Romantismului*, au avut drept consecință o detașare de valorile raționaliste, care devenise, între timp, copleșitoare. Prin contribuțiile meritorii în literatură ale cunoscuților literați și filosofi – Chateaubriand, Byron, Ghetu, Schiller, iar în mediul cultural românesc a lui Eminescu și alții, s-a trecut la perceperea lumii și esenței umane într-o manieră cu semnificații iraționale și pesimiste. Predominant

¹ Aristotel. *Metafizica*. Opere în 4 volume, vol.I, Moscova: Măsli, 1976.

² Platon. *Opere*, în trei volume, vol. 3, Moscova: Măsli, 1971.

³ Vezi: Descartes. *Meditații carteziene*. București: Cartier, 1993.

devine sentimentul trăirii existențiale a Eu-lui care are conotații dramatice, contradictorii și mistice. În filosofie se impune viziunea lui Schopenhauer⁴, care, în spirit psihologist, proclamă superioritatea *voinței* asupra intelectului, iar *voința de putere* drept valoare socio-umană ce determină comportamentul uman. Moralitatea devine, într-o asemenea abordare, secundară. Amplificarea acestor idei în creația lui Nietzsche, prin conceptul *supra-omului* și a promovării ideii că *Dumnezeu este mort* a favorizat, în bună parte ideologic, anarhismul social și spiritul revoluționar și naționalist care s-a finalizat, în ultimă instanță, cu tragedia celor două războaie mondiale din secolul XX. Din păcate au existat și multiple alte cauze de natură economică, socială și politică ale acestui dezastru, mult mai agravante, de cât cele invocate, de natură ideologică.

În virtutea atât a argumentelor aduse referitor la natura neunivocă și contradictorie a paradigmei examinate, cât și a evoluției istorice, din punct de vedere economic, social, dar, mai ales, spiritual, au intervenit o serie de factori, care au contribuit la o schimbare de paradigmă. Inițiatorul acestei schimbări este filosoful german Ernst Cassirer (1874-1945), care a argumentat această modificare în remarcabilele sale lucrări: *Filosofia formelor simbolice*⁵, în patru volume (1923-1929) și *Eseu despre om*⁶ (1945).

Concomitent cu elaborările teoretice ale lui Cassirer este creată, în cadrul unui curent lingvistic, numit *structuralism*, semiotica, în calitate de teorie generală a semnelor. Autorul ei este savantul elvețian Ferdinand de Saussure (1857-2013), care în lucrarea *Curs de lingvistică generală*, publicată în 1916, pune temelia noului curent. Semiotica atribuie limbajului proprietatea constructivă cu ajutorul semnelor (cuvinte și propoziții), care au caracter simbolic și contribuie la investirea cu sens a realității. Astfel, activitatea semiotică, concretizată în tendința de a crea semnificații și a materializa conținutul gândirii în texte, este inerentă naturii umane, lucru care justifică noul model existențial uman de *animal simbolic*, atribuit de E. Cassirer omului.

Tezele generale formulate de Cassirer, în acest sens, se referă la faptul că omul nu mai trăiește într-un univers eminent fizic, ci trăiește într-un univers simbolic, întrucât formele simbolice create de el – limbajul, mitul, arta, religia și știința fac parte din acest univers. Aceste forme simbolice constituie diferitele fire care țes *rețeaua simbolică*, o țesătură complexă, uneori încâlcită a experienței umane. Întreaga evoluție și, mai ales, progres uman în gândire și experiență

⁴ Vezi: Arthur Schopenhauer. *Scrieri despre filosofie și religie*. București: Humanitas, 1995.

⁵ Ernst Cassirer. *Filosofia formelor simbolice*, <http://yanco bib.ru./gum.html>, 2006.

⁶ Ernst Cassirer. *Eseu despre om*. București: Humanitas, 1994.

speculează asupra acestei rețele și o consolidează. În această ordine de idei, Cassirer pornește de la o concepție filosofică lansată de Uexkull, care definește noțiunea de *Umwelt*, indicând că aceasta nu este echivalentă cu mediul fizic, natural, ci cu mediul reconstruit selectiv și organizat de om, în dependență de nevoi și interese. Acest *Umwelt* nu este identic cu mediul ambiant, inconștient, animal, ci este organizat conștient, ca o rețea, codificat verbalizabil din *semne* (cuvinte, propoziții, obiecte de artă, texte religioase, mituri) plurivoce. Această activitate cognitivă a omului generează universul simbolic care înlocuiește realitatea, formând-o și atribuindu-i semnificație. Astfel, activitatea simbolică a omului este investită cu un rolul decisiv, iar activitatea rațională a sa, trece pe un loc secund.

Reputatul savant semiotician și scriitor Umberto Eco, în condițiile noi, a unei societăți globalizate și digitalizate, formulează o concepție similară⁷. În anumite aspecte ea amplifică ideile expuse de Cassirer și anume prin faptul că U. Eco susține că activitatea simbolică a apărut înaintea fabricării primelor unelte, astfel că omul cu ajutorul simbolurilor se detașează dintr-o natură străină și ostilă, pentru a intra în universul culturii, create de el însuși și care îl face liber. Orice reprezentare simbolică și, în primul rând limbajul, au o însemnătate vitală, afirmă U. Eco. Aceasta corespunde semnificației comportamentelor magice ale oamenilor primitivi, materializate în celebre picturi rupestre.

În esență, viziunea lui U. Eco se coagulează în concepția că limba este codul nu numai al cunoștințelor, ci și al existenței umane. Existăm prin comunicare lingvistică. În concepțiile lui Daniel Bounoux⁸ este introdusă noțiunea de *semiosferă* ca un spațiu similar *Umwelt*-ului simbolic. Semnul, astfel, contribuie decisiv la stăpânirea realului.

Concepțiile filosofice ale lui E. Cassirer, inclusiv cea referitoare la limbaj ca formă simbolică, sunt expuse în spirit neokantian, adică idealist, iar lumea reală constituie în ele ceva perceput subiectiv ce ține de cunoaștere. În același timp, în spiritul realismului științific, Cassirer constată, inițial, faptul că filosofia „începe cu categoria existenței, aflându-se în căutarea esenței existențiale”⁹. Însă această constatare se soldează cu aceea că el, în spiritul filosofiei idealiste a lui Platon, susține, până la urmă faptul, că *ideea* deschide câmpul urcării autentice a esenței, deci ea este un “punct de pornire” spre gândire¹⁰. Deci, întrebarea rămâne deschisă: punctul de pornire e totuși existența ca realitate materială, sau ideea, ele fiind entități existențiale diferite. În consecință, pornind de la cea de a doua perspectivă,

⁷ Vezi în această ordine de idei: Umberto Eco. *O teorie a semnelor*, Meridiane, 2003.

⁸ Daniel Bounoux. *Introducere în științele comunicării*, Iași: Polirom, 2003.

⁹ Ernst Cassirer. *Filosofia formelor simbolice*, vol. I, p.11.

¹⁰ *Ibidem*.

autorul consideră să obiectul cunoașterii poate fi definit ca o *structură logico-noțională* și nu ca o realitate fizică, un oarecare lucru, fenomen sau relație. Astfel existența reală este „exclusă din sfera cunoașterii”¹¹. În același spirit kantian, Cassirer afirmă clar: „cunoașterea este o activitate creatoare de forme”¹² (limbă, mit, religie, artă, știință n.n.). Rămâne însă aceeași întrebare: da, din punctul de vedere a formei cunoașterii prin limbaj, afirmația este adevărată, însă de unde și cum apare conținutul acestor forme? Oare același mit nu pornește de la o interpretare metaforică, alegorică a realității cu ajutorul limbajului. Religia nu este oare, în bună parte, același lucru, căci de cunoaștere științifică nici nu mai vorbim. Iar Cassirer continuă în aceeași ordine de idei: „în loc de a începe cu obiectul cunoașterii, ca ceva apropiat și cunoscut, vom începe cu legile cunoașterii, ceea ce este primar și evident accesibil”¹³. Astfel gândirea pură, mitologico-religioasă, arta și știința prin limbaj nu reprezintă, reflectă lumea, ci o creează.

Această formă a cunoașterii se fondează pe *unități de gândire* primare fixate în limbaj cu ajutorul noțiunilor lui generale – *timp, mișcare, spațiu, cauzalitate*, adică prin particularitățile limbajului ce țin de semnificații depline și sens. În asemenea caz, trebuie să admitem că noțiunile generale enumerate anterior sunt înnăscute, precum susținea I. Kant. Dar știința contemporană consideră, totuși, că ele au, inițial, origine empirică. Însă programul științific promovat de Cassirer, inclusiv în științele reale, se referă direct doar la „sisteme de semne” (cuvinte și propoziții)¹⁴. Totul, în acest context, ține de semiotica simbolică a limbajului, adică este ceva de genul unei *gramatici a formelor simbolice*, care cuprinde tot limbajul specific artei, mitului și religiei.

Semnele provin nu din realitate, ci din *lumea imaginației* care are, totuși, încă o coloratură sensibilă, adică a ceea ce ține de informația senzorială. Mai departe, consideră Cassirer, noi ne desprindem de lumea senzorială și ne deplasăm „în lumea semnelor lingvistice, unde lumea impresiilor este structurată în așa fel că ea obține o funcție de exprimare lingvistică și gândire”¹⁵. Adică are loc o transformare a realului în formă simbolică și doar în mitologia timpurie domină lumea imaginarului, consideră autorul. În gândirea științifică, rolul imaginației subiective este la fel limitat. *Lumea realității*, într-o asemenea viziune, este construită din formele simbolice ale limbajului, mitului, religiei, artei și științei.

¹¹ *Idem*, p. 14.

¹² *Idem*

¹³ *Ibidem*, p. 15.

¹⁴ *Idem*, p. 15.

¹⁵ *Ibidem*, p. 18.

Similar este construită și lumea spirituală, internă a Eu-ului și, în general, *lumea simbolică a omului*, care are o *semnificație ideală*.

Prima dificultate care apare, în cadrul acestei viziuni, constată Cassirer, ține de faptul „că analiza limbajului, mitului și artei pune problema cum, în general, conținutul unității (individualului n.n.), percepute senzorial poate deveni conținutul *semnificației spirituale comune*”¹⁶. Acest lucru, totuși, se întâmplă, explică autorul, datorită funcției constructive a conștiinței umane, care poate fi exercitată prin limbaj și asociere logică utilizând noțiunile generale menționate anterior, inclusiv noțiunile relație, lucru și altele. Realitatea, ca fenomen semiotic, devine reprezentativă la nivelul conștiinței, adică depășește nivelul gândirii empirice senzoriale prin impresii și reprezentări.

Cassirer are perfectă dreptate când afirmă că gândirea abstractă este un nivel superior al cunoașterii mijlocit de limbaj. Rămâne, însă, neexplicată problema cum putem determina adevărul sau falsitatea cunoștințelor exprimate logic prin judecăți, fără a raporta conținutul lor la realitate, adică a aplica principiul logic al *corespondenței*, care presupune stabilirea faptului, dacă conținutul unei judecăți corespunde, ori nu corespunde realității. Cu alte cuvinte, adevărul nu este doar o *percepere subiectivă* a realității, după cum consideră Cassirer, el ține de o relație obiectivă, raportată la realitate. Acest aspect gnoseologic constituie „călcâiul lui Ahile” al semioticii, în general, nu numai al teoriei formelor simbolice. Dacă nu luăm în considerare principiul logic al *adecvării* cunoștințelor cu realitatea și legea noncontradicției, atunci cunoașterea științifică, orientată spre stabilirea adevărului, devine practic imposibilă sau incertă¹⁷. De aceea teza lui Cassirer că, din punct de vedere logic, lumea apare ca un fenomen al cunoașterii, adică o percepere subiectivă a realității, este doar parțial adevărată, în sensul că cunoașterea este, într-adevăr, un *joc de vorbire*. Însă acest *joc* nu poate să excludă aplicarea structurilor logice la structurile lingvistice. Considerăm justificat faptul, afirmat de autor, că *gândirea mitologică* nu se supune regulilor logice de analiză generalizatoare și abstractizare, constituind o realitate imaginară. Și *gândirea religioasă*, la fel, este bazată, preponderent, pe revelație, evlavie, neprihănire și sentiment ritualic, dar în Biblie nu lipsesc și epizoade istorice reale, e drept, că ele sunt interpretate conform canoanelor ideologiei creștine.

Este îndoielnică și teza autorului că funcția reprezentativă a limbajului duce la crearea unei *deducții cognitive critice* care redă adevărul realității la nivelul

¹⁶ *Ibidem*, p. 23.

¹⁷ Michael Devitt, Kim Strelny. *Limbaj și realitate, o introducere în filosofia limbajului*. Iași: Polirom, 2000.

limbajului. *Adevărul* este un raport al conținutului unor propoziții cu realitatea și nu doar o proprietate a limbajului. Cu alte cuvinte, este proprietatea unei relații dintre limbaj ca formă simbolică și conținut semnificativ, adică care semnifică ceva existent în afara limbajului. Sensul unui termen lingvistic îmbină forma lingvistică, simbolică și conținutul existențial, evaluat logic, astfel, că limbajul nu este rupt, izolat de realitate, chiar dacă el este o construcție spirituală care are, uneori, semnificații și conotații plurivalente, ba chiar și mistice. De altfel, într-un alt context, acest lucru îl menționează, drept că într-o manieră cam nehotărâtă, însuși Cassirer și anume „că simbolică naturală ce stă la originea conștiinței, pe de o parte, își găsește aplicarea sau este fixată în forme simbolice, iar, pe de altă parte, se concretizează și se perfecționează”¹⁸.

Dar numai peste o pagină, întâlnim o altă aserțiune, ușor contradictorie: „mitul, limba și arta sunt forme de construire a realității”¹⁹. Bine, metaforic vorbind, mitul și arta, într-adevăr, constituie o altă dimensiune a realității, care nu are o interpretare strict logică, dar punctul lor de pornire nu este oare o încercare de a imita realitatea? Însuși marele Platon, atât de apreciat de Cassirer, referindu-se la originea artei vorbea despre teoria *mimesis*, adică a imitației. Imitația cui? Răspunsul este subînțeles, a realității. Oare subiectul bine-cunoscutului tablou *Hernica*, a lui Pablo Picasso, nu pornește de la o realitate socială crudă a timpului și o exprimă cu mijloace artistice? Oare muzica, fie chiar cea mai sofisticată compoziție, nu are la originea sa sunetele, armonia naturii? Să ne amintim de J. Strauss și relația valsurilor sale cu Dunărea albastră etc. Cât privește limbajul, el, într-adevăr, are un caracter relativ independent de realitate, nu este o simplă copie a realității, ci este o lume spirituală care investeste realitatea cu sens. Dar fără calitățile pe care le posedă lucrurile, fenomenele realității, de unde am lua semnificația și sensul? *Semnificația* unui semn lingvistic nu este absolut independentă de realitate, ci se constituie descriptiv, prin referință la obiectele realității fizice sau spirituale, altfel conținutul cuvântului ar fi stabilit subiectiv și arbitrar. Paradoxal vorbind, n-am putea real deosebi masa de scaun, frumosul de urât, adevărul de fals, pentru că fiecare ar avea opinia proprie subiectivă, explicată, justificată lingvistic, adică simbolic.

Pe de altă parte, în spirit dialectic, este adevărat că funcția simbolică a conștiinței umane se manifestă prin faptul că un semn (cuvânt, dar mai ales propoziție) poate transmite mii de relații semnificative. Această tendință a limbajului este și mai evidentă în sistemul de semne cu caracter științific, unde un

¹⁸ Ernst Cassirer. *Op. cit.*, p. 39.

¹⁹ *Ibidem*, p. 40.

simbol exprimat printr-o formulă transmite multiple cazuri concrete ale realității fizice. În această serie se înscriu și fenomenele lingvistice ale sinonimiei, omonimiei, polisemiei, care creează noi posibilități de exprimare prin conotație, dar creează și reale dificultăți în comunicare, ca să nu mai vorbim de metafore și rolul lor în creația literară și nu numai. Sunt profunde și rezonabile reflecțiile lui Cassirer: „cotitura spre subiectivitate în filosofia modernă a făcut ca multiplele probleme ale ei să fie orientate nu la noțiunea de existență, la cea de *viață*”²⁰. Iar viața e studiată prin intuiție pură, nu prin metode empirice, consideră el. Într-adevăr bogăția reprezentării vieții, în bună parte, depinde de conținutul simbolic al cunoștințelor.

Așa este, dar viața depinde nu numai de caracterul formal, simbolic al reprezentării, dar și de condițiile reale ale existenței individului – de remunerare, de pace și liniște, de vârstă, starea sănătății și de multe, multe alte realități palpabile. Este pe deplin întemeiată și remarca autorului că *filosofia culturii* are scopul de a pune în evidență procesul creativ de *constituire a formelor* de expresie, a semnificațiilor și esenței obiectelor culturii în diverse domenii – artă, literatură, muzică etc.

În urma unei analize, cu lux de amănunte, a *problemelor limbii în istoria filosofiei*²¹, Cassirer scoate în evidență autorii prolifici începând cu Heraclit și Socrate care au subliniat rolul primordial al limbajului în cunoaștere prin esențializare, semnificație și convenționalitatea formelor lingvistice. Este înalt apreciată și contribuția școlii sofiste care a lansat conceptul subiectivist – *omul e măsura tuturor lucrurilor*, care, evident, poate fi realizat, funcțional, cu ajutorul limbajului. Însă rolul decisiv în promovarea în filosofie a valorii creative a limbajului simbolic, în spirit idealist, îi este atribuit, pe bună dreptate, lui Platon, care considera că lumea lucrurilor este o iluzie optică, iar reale sunt ideile nemuritoare. Aristotel are meritul de a crea logica – o structură paralelă structurii limbajului, consideră Cassirer. Adică, categoriile logice, cele ce țin de noțiune judecată și raționament, sunt construite pe modelul categoriilor lingvistice, adică cuvânt, propoziție și frază. În bună măsură, așa și este, însă autorul nu menționează rolul specific al logicii în determinarea corectitudinii, preciziei, noncontradicției și întemeieri gândirii, stabilirea valorii de adevăr a cunoștințelor. Epoca Evului Mediu, prin contribuția lui Augustin, pune în valoare *aspectele semiotice* ale limbajului. Epoca modernă, prin ideile raționaliste lansate de Descartes și Leibniz, scoate în evidență posibilitatea creării unui *limbaj universal* axat, preponderent, pe metodologii combinatorii, de natură formală, matematică.

²⁰ *Ibidem*, p. 41.

²¹ Ernst Cassirer. *Op.cit.*, pp. 50-101.

Curentul empirist (F. Bacon, J. Locke și alții), susține Cassirer, pornește în studiul limbii de la analiza naturii ei ontologice, cu o profundă coloratură psihologică. Semnificația cuvintelor vine din funcția lor *nominativă*, adică de numire a obiectelor și fenomenelor reale, ea reprezintă o evoluție a cunoașterii de la experiența sensibilă spre formele abstracte ale cunoașterii realizate prin limbaj. Ulterior, Locke, în spiritul simbolismului lingvistic recunoaște, totuși, faptul că numele sunt semne ale noțiunilor, deci, limba reflectă realitatea în mod subiectiv. Însă acest caracter abstract, mediat al cunoașterii prin limbaj, generează natura mistică, neadecvată a semnelor limbii, imperfecțiunea ei, lucru criticat de empiriști.

De aceea, consideră Cassirer, empiriștii treptat au conștientizat faptul că semnificația limbajului nu vine direct de la lucruri, ci de la reprezentările acestor lucruri. Deci, semnele exprimă nu numai calitățile lucrurilor, ci și aspectele ce țin de *orientarea individuală* a percepției lucrurilor, spontaneitatea spiritului. Este evident că o asemenea viziune e mai adecvată esenței limbajului. Cu toate diferențele existente între concepția raționalistă, expusă în spirit idealist, și cea empiristă asupra naturii limbajului, aceste două viziuni au o trăsătură comună importantă, subliniază Cassirer, și anume faptul că cuvintele sunt semne ale ideilor. De aceea, conchide el la acest capitol, filosofia limbii este filosofia evoluției „ideii despre limbă”²². Este, în viziunea noastră, un aspect foarte important și firesc, ce denotă interconexiunea conceptuală între două tradiții filosofice seculare – raționalism și empirism. Această conexiune se manifestă nu numai în viziunea asupra limbajului, ci și în diverse alte domenii ale filosofiei – ontologie, gnoseologie, praxiologie, axiologie etc., chiar dacă adesea persistă și divergențe firești naturii dialectice, contradictorii ale cunoașterii. Un exemplu elocvent, în acest sens, este abordarea actuală, exclusivistă, în cadrul semioticii și simbolismului lingvistic, care insistă asupra *subiectivității pure* referitor la geneza și esența formelor simbolice deja menționate, lucru care generează multiple contradicții de natură ontologică și epistemologică²³. Însă asemenea situații constituie o stare firească și este imanentă evoluției științifice, mai ales în așa domeniu sensibil precum este filosofia.

Din punctul de vedere al evoluției limbajului, Cassirer indică clar faptul că rădăcinile limbajului sunt în realitatea externă și pornesc de la *forme senzoriale* ale cunoașterii (gest, intonație ca o stare sufletească) spre *formele reprezentării* psihologice și, în ultimă instanță, la *treapta superioară, abstractă* a gândirii, se încorporează în cuvinte, ca semne și fenomen simbolic. La treapta acesta

²² *Ibidem*, p. 101.

²³ Umberto Eco. *O teorie a semnelor*. București: Meridiane, 2003.

superioară, limbajul este un instrument al cunoașterii, inițial, prin *legile artei*, iar mai apoi în forma *mitologico-religioasă*, și, în ultimă instanță, în *limbajul științific*, ordonat după legile logicii. Astfel devine evidentă relația limbii cu realitatea prin *conținutul gândurilor*, a ideilor exprimate. Spiritul mișcă în acest proces cuvântul de la categoria primară de *semnificație*, la cea de *sens* și, astfel, îl duce în lumea ideală a simbolisticii. Faza inițială contemplativă, empirică construiește lumea simbolică pornind de la concret, la generalizarea noțiunilor de *număr, timp și spațiu*. Mai apoi, susține autorul, se stabilește corelația dintre lumea internă a Eu-lui și limbaj, lucru care, în ultimă instanță, îl plasează pe om în *lumea simbolurilor* și el devine *animal simbolic*.

Referindu-se la forma creării prin limbaj a noțiunilor și claselor, altfel spus a generalităților, Cassirer, în spiritul idealismului subiectiv, declarat, conchide: „Gândirea pură existentă în afara limbajului n-ar fi cunoscut adevărul, dacă n-ar exista combinarea semnelor, îndeosebi în cadrul semnelor sunete ale limbajului”.

Limbajul, în acest sens, precede procedura logică a abstractizării, ceea ce este echivalent cu omiterea structurilor logice. În același timp, rezultă și faptul că limbajul obiectivează conținutul gândirii, adică se manifestă în relația dintre gândire, limbaj și realitate în maniera *creării sensului*. Aceste ultime constatări ale lui Cassirer creează reale dificultăți și contradicții, deja menționate anterior. Așadar, potrivit argumentelor invocate de Cassirer referitor la esența formelor simbolice, omul trece spiritual și existențial în *lumea simbolică* determinată și ghidată de limbaj, mai ales în varianta vorbită a limbajului, adică cea comunicațională. Raționalitatea rămâne, în asemenea situație, o categorie inferioară pentru limbaj. Un alt filosof german preocupat de ontologie, Martin Heidegger, ceva mai târziu, va introduce în circulație ideea confirmativă a celor expuse anterior, și anume că *limba este lăcașul ființei*.

În concluzie la cele expuse anterior, referitor la trăsăturile esențiale ale lumii simbolice, vom spune următoarele:

- Lumea simbolică este sugerată, în bună parte, de faptul că omul este, generic, o ființă narativă, iar acest lucru face ca omul să devină concomitent: un factor de transmitere a culturii; o formă de organizare epică a experienței: o manifestare a impulsului de reordonare a realității.
- Din punctul de vedere al semioticii, distincția veche dintre realism și idealism, devine irelevantă. Funcția semantică a limbajului, inerentă naturii umane, se manifestă printr-o tendință permanentă de formare (sau deformare) a realității, astfel, încât aceasta fie că are, sau nu existență obiectivă, rămâne inaccesibilă. Lumea este așa cum o cunoaștem.

- Pentru a justifica rolul creativ al limbajului, este introdusă o distincție între *lucru*, ca o entitate cu simplă existență fizică; *obiect*, definit ca o entitate a cărei existență este percepută de subiect; *semn*, obiect pus într-o relație cu o idee, sau cu alte obiecte prin intermediul unei idei. Această distincție conferă interpretului justificarea deplină a realității.

- Astfel, se constituie trei tipuri de relații: *relații fizice*, adică relații naturale legate de existența fizică a obiectului; *relații obiective*, acelea care sunt percepute de subiectul cunoscător; *relații transcendente*, care presupun integrarea unui obiect într-o rețea de semnificații, ceea ce este echivalent cu valorificarea semiotică a obiectului, înregistrat într-o rețea de semnificații mai ample. Practic, o atare abordare simbolică a naturii umane include noțiunea de raționalitate în sfera limbajului, subordonând-o.

O amplă concepție, în această ordine de idei, este elaborată, în spirit contemporan, postmodern de J. Deely²⁴, care justifică efortul uman de investire cu sens și structurare a realității. Cu alte cuvinte, această activitate creativă prin limbaj are drept consecință faptul, că spiritul e incapabil să perceapă obiectele ca *lucru în sine* (existență individuală) într-o rețea de semnificații transcendente. Este o viziune semiotică structuralistă, cu toate meritele care îi aparțin, dar și deficiențele pe care le-am evaluat anterior. Această activitate semiotică este considerată inerentă naturii umane, în așa măsură, că paradigma de *animal symbolicum* pe care E. Cassirer o atribuie omului este, din acest punct de vedere, justificată. În acest sens, simbolismul lingvistic este un fundal existențial care modelează ființa umană.

Pe de altă parte, societatea umană este un factor dinamic ce se află în permanentă evoluție istorică, lucru care are drept consecință crearea unor noi realități economice, politice, ecologice, și spirituale etc. Această evoluție e clasificată conform diferitor criterii: economico-sociale și ideologice, în formațiuni social-economice – sclavagism, feudalism, capitalism, socialism, comunism, conform altor criterii de natură civilizatorie – preistoric, antic, medieval, modern, post modern etc. Paradigmele filosofice examinate și evoluția lor se axează, preponderent, pe criterii antropologice ce țin de evoluția omului ca ființă naturală și spirituală. De aceea, ele nu coincid direct cu periodizările istorice menționate, dar evoluția acestor paradigme depinde de factorii economici, sociali, tehnologici și mai ales de cei spirituali, valorici. În prezent, dominante ale evoluției istorice sunt: globalizarea, care deja manifestă unele tendințe de fragmentare regională, economia de piață, democrația, drepturile omului, tehnologizarea intensă, confruntarea cu

²⁴ Jhon Deely. *Bazele semioticii*. București, 1997.

crize economice, sociale, climaterice etc. De la un continent la altul, de la o țară la alta, starea lucrurilor diferă, dar tendințele generale sunt dominante.

Cultura, limbajul, știința sunt fenomene sociale care se află, precum spunea cronicarul, *sub vremi*. Iar acest lucru afectează direct mediul existențial al omului, schimbă profilul său spiritual și valoric. Filosofia trece în perioada contemporană, post modernă, printr-o transformare în spiritul ideologiei pragmatiste și este orientată spre utilitate și eficiență în demersul ei cognitiv și axiologic. Unele trăsături definitorii ale actualei epoci sunt: expansiunea tendințelor de standardizare excesivă, inclusiv al limbajului și artei; dominarea mentalității consumiste, răspândirea manipulare a sferei comunicaționale, inclusiv a celei educaționale; criză ecologică și climaterică profundă, existențială.

Referitor la limbaj și la impactul lui asupra omului contemporan, vom menționa următoarele:

- Se atestă o anumită diminuare a culturii generale, inclusiv a celei lingvistice, legate de modificarea condițiilor și a cultului tradițional al cititului și practicarea unui vocabular limitat. Cititul e mai mult de natură informativă și este legat, în bună parte, de rețelele de socializare, care adesea promovează valori literare și culturale îndoielnice.
- Există și unele tendințe de operare cu sensuri standard, fără suficientă nuanțare prin conotații, în profunzime.
- Se atestă, statistic, îngustarea sferei de comunicare în unele limbi naționale, dispariția multor limbi minoritare. Între timp, se extinde aria de aplicare a unor limbi de circulație internațională, preponderent engleza.
- Ca urmare a acestor procese, psihologii atestă diminuarea gândirii profunde, analitice, și înlocuirea ei cu o gândire fragmentată, de clip.

Procesele globalizării și tehnologizării, incontestabil, au și multe avantaje: eficiență economică și comercială; bunăstare și acces lărgit la valori culturale; comunicare interculturală avansată și schimb de informație științifică; democratizarea vieții politice și promovarea drepturilor omului etc. Însă încercările de a crea unele centre de putere și dominare, înmulțirea birocrăției, abordări discriminatorii față de unele state, fac ca opoziția și protestele antiglobalizare să crească în intensitate. Însă procesul mondializării este inevitabil. Problema e să excludem, ori măcar să limităm efectele lui negative. Cât privește o eventuală schimbare a paradigmei supuse analizei, considerăm că posibilitatea istorică, în perspectivă medie sau îndepărtată, de transformare a omului din *animal symbolicum* în *animal informaticum* nu este exclusă. Robotizarea masivă, cipizarea, programarea multor activități cotidiene și alte acțiuni de ordin tehnologic pot contribui la această schimbare. Desigur că vor continua și schimbările de ordin

axiologic, etic, estetic, familial etc. Referitor la limbaj, atât cel natural, cât, mai ales, formal, este cert că va contribui, cu potențialul lui simbolic, formativ și creativ la derularea acestor schimbări, precum a contribuit și anterior la schimbarea de paradigmă enunțată. Nu ne rămâne decât să sperăm că aceste schimbări nu vor distorsiona valorile general-umane de *Adevăr, Frumos și Bine*.

BIBLIOGRAFIE

1. Aristotel. *Metafizica, Opere* în 4 volume, vol. 1, M.: Mîsli, 1976.
2. Bougnoux D. *Introducere în științele comunicării*. Iași: Polirom, 2003.
3. Cassirer E. *Filosofia formelor simbolice*, Opere în 4 volume, vol.1, <http://yanco.bib.ru./gum.html>, pdf, 2006.
4. Cassirer E. *Eseu despre om*. București: Humanitas, 1994.
5. Cușcă V. *Filosofia Limbajului*. În: Conferința internațională *Probleme ale științelor socioumaniste și modernizării învățământului*. UPSC, 2022.
6. Descartes. *Meditații carteziene*. București: Cartier, 1993.
7. Devitt M., Strelny K. *Limbaj și realitate, O introducere în filosofia limbajului*. București: Polirom, 2000.
8. Deely J. *Bazele semioticii*. București, 1997.
9. Eco U. *O teorie a semnelor*. București: Meridiane, 2003.
10. Platon. *Opere*, în 3 volume, vol. 3. Moscova: Mîsli, 1971.
11. Schopenhauer A. *Scrieri despre filosofie și religie*. București: Humanitas, 1995.